مدیریت شهری
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016
۲۲۵-۲۳۶
زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۲/۴ زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۹/۱۶

# بررسی رابطه بعد اجتماعی کیفیت محیطی فضاهای شهری با سرمایه اجتماعی (مورد پژوهی: محورهای سعادت آباد، آیت و مدائن تهران)

**سید مجید نادری** – دکترای شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.
**فرح حبیب** * – دانشیار گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.
**سید احمد فیروزآبادی** – استادیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، تهران، ایران.
**لعلا جهانشاهلو** – استادیار گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

**چکیده**
سرمایه اجتماعی، قابلیت نهفته در روابط افراد جامعه است که باعث انجام امورات جامعه می شود و پیش شرط شکل گیری آن وجود فضایی است که در آن افراد حضور داشته و روابط اجتماعی بین آنها شکل بگیرد. این مقوله فضاهای عمومی شهری را عنوان بستر ساز حضور افراد را مطرح می نماید. مقاله حاضر به بررسی ارتباط و تاثیر بعد اجتماعی کیفیت محیطی و مولفه های آن بر سرمایه اجتماعی پرداخته شد. حجم نمونه ۳۰۰ نفر افراد بالای ۱۸ سال در سه محور سعادت اباد، آیت و مداین در مناطق ۲، ۸ و ۱۶ می باشد که به روش تصادفی انتخاب گردید. نتایج تحقیق موید رابطه مثبت و معنی داری در سطح ۹۹ درصد و با شدت ۴۹۳% سرمایه اجتماعی با بعد اجتماعی می باشد. در جمع بندی مولفه های بعد اجتماعی تمام مولفه های بعد اجتماعی به غیر ارتباط مردم و فضا رابطه معنی دار و مثبت با سرمایه اجتماعی دارند.
**واژگان کلیدی:** سرمایه اجتماعی،کیفیت محیطی، بعد اجتماعی.

**The relationship between the social dimension of urban environmental quality and social capital (Case Study: axes Saadat Abad, ayat and madaeen Tehran)**

**Abstract**
Social capital, lies in the ability of people in the community that the community is doing. And it is a precondition for the formation of a space in which people were present. And social relationships emerge between them. The issue of urban public spaces to be raised as a ground for the presence of people. This paper examines the impact of social elevance and quality of the environment and its components were discussed on social capital. A sample of 300 people over 18 years in three axes Saadat Abad, ayat and madaeen Tehran in zones 2, 8 and 16, which were randomly selected. The results are positive and significant correlation with the severity level of 99% and 493% is social capital and social dimension. Summing components of the social dimension in all other components of the social dimension of the relationship between people and space is significant and positive relationship between social capital.
**Key words:** social capital, environmental quality, social dimension.

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۲۵۴۳۰۹۷۵ رایانامه: Frh_habib@yahoo.com
مقاله برگرفته از رساله دکترای نویسنده اول با عنوان تبیین مولفه های سرمایه اجتماعی در فضاهای عمومی می باشد.

[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

**مقدمه**

سرمایه اجتماعی مفهوم جدیدی است که مورد توجه بسیاری از اندیشمندان از جمله جامعه شناسان قرار دارد. سرمایه اجتماعی مفهومی است که در بسیاری موارد توسط تحلیل گران اجتماعی برای توضیح طیف وسیعی از فرآیندهای اجتماعی بکار می رود. واژۀ سرمایه اجتماعی در چند سال اخیر از مشهورترین مفاهیم جامعه شناختی است که به عرصه مطالعات اجتماعی و توسعه ای و همچنین بین رشته ای در حوزه های علمی متفاوت وارد شده است. سرمایه اجتماعی پدیده ای است که در روابط میان انسان ها نهفته است. سبب پدید آمدن حسن نیت میان آنها شده و همدلی آنها را نسبت به یکدیگر بر می انگیزد؛ آن ها را دورهم جمع می کند و بدین سان زمینه معاشرت بیشتر و روابط پایدار میان آنها را فراهم می آورد. کلمن۱بر این عقیده است سرمایه اجتماعی تنها زمانی هستی می یابد و شکل می گیرد که:

**اولاً:** در یک محیط اجتماعی معین (محیط واقعی یا محیط مجازی) انسان هایی در برابر یکدیگر قرار گرفته باشند و

**ثانیاً:** میان آنها رابطه ای شکل گرفته باشد و جریان یابد (کلمن، ۱۳۷۷، ص ۶۱).

این موضوع فضاهای عمومی شهری را به عنوان بستر ساز حضور افراد و متعاقب آن ایجاد روابط اجتماعی به عنوان شرط لازم شکل گیری سرمایه اجتماعی مطرح می سازد. از طرفی دیگرآنجا که فعالیت های روزمره در فضاهای عمومی شکل می گیرد، انجام برخی از فعالیت ها به استفاده از فضاهای شهری بستگی دارد ولی برای بسیاری از افراد اجتماع و بسیاری از فعالیت های فردی و اجتماعی، کیفیت فضاهای شهری نقشی تعیین کننده در کاربری یا عدم کاربست فضاهای شهری دارد. اما آنچه در این مطالعه محوریت اساسی دارد این است که به این سوال پاسخ داده شود که کیفیت فضاهای عمومی شهری تا چه اندازه در شکل گیری سرمایه اجتماعی موثر است؟ و نظر به تعدد ابعاد کیفی فضای شهری، بعد اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد کیفیت، آیا واجد ارتباطی با شکل گیری سرمایه اجتماعی می باشد؟ چه مولفه هایی از بعد اجتماعی واجد ارتباط و تاثیرگذاری بیشتر بر سرمایه اجتماعی می باشند؟

**مبانی نظری سرمایه اجتماعی**

اصطلاح سرمایه اجتماعی به سال ۱۹۱۶ در مقاله ای توسط «**هانی فان**» در دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد که بعدها در کتاب مرگ و زندگی در شهرهای آمریکایی جین جیکبز مورد اشاره قرار گرفت. «هانی فان» (L.J Hanifan,۱۹۱۶) عنوان نموده است که میان سرمایه اجتماعی و رابطه اجتماعی پیوند درونی و تنگاتنگ وجود دارد و سرمایه اجتماعی در درون رابطه اجتماعی نهفته و پنهان است. این برداشت از اصطلاح سرمایه اجتماعی پایه همه بحث هایی که پس از هانی فان مطرح شد و بدین سان، زمینه ورود این اصطلاح را به حوزه های گوناگون علوم اجتماعی - هرچند با کاربست های متفاوت- فراهم آورد. نویسندگان پس از هانی فان نیز همگی می پذیرند که دو مفهوم سرمایه اجتماعی و رابطه اجتماعی به یکدیگر گره خورده اند و از این رو بررسی سرمایه اجتماعی با بررسی رابطه اجتماعی آغاز می شود. بعد از هانیفان، اندیشه سرمایه اجتماعی تا چندین دهه ناپدیدشد. در دهه ۱۹۳۰، «سیلورمن» در مقاله خود با عنوان «جوهر اصلی اقتصادها» به سرمایه اجتماعی اشاره نمود و در دهه ۱۹۵۰ گروهی از جامعه شناسان شهری کانادا (سیلی، سیم و لوزلی، ۱۹۵۶) و در دهه ۱۹۶۰ یک استاد مسایل شهری (جیکبز۷، ۱۹۶۱) آن را دوباره احیا کردند.

کلمن مطرح نموده است سرمایه اجتماعی قدرت و توانایی مردم برای برقراری ارتباط با یکدیگر است. سرمایه اجتماعی شاکله ساختاری روابط بین و میان فعالین اجتماعی است. کلمن واژگان سرمایه اجتماعی را نه با آنچه که هست، بلکه با آنچه که به وجود می آورد، تعریف می کندپدیده سرمایه اجتماعی تنها



[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

زمانـی هسـتی می یابد و شـکل مـی گیرد کـه اولاً در یـک محیـط اجتماعی معیـن (محیط واقعـی یا محیط مجـازی) انسـان هایی در برابـر یکدیگـر قـرار گرفتـه باشـند و ثانیاً: میان آنها رابطه ای شـکل گرفته باشـد و جریـان بیابـد (کلمـن، ۱۹۹۰، ص ۳۰۲). از نظر بوردیو «سـرمایه اجتماعـی حاصـل انباشـت منابع بالقـوه و یا بالفعلـی اسـت که مربـوط به مالکیت یک شـبکه بادوام از روابط کم و بیش نهادینه شـده در بین افرادی اسـت کـه بـا عضویت در یک گـروه ایجاد می شـود» (بوردیو، ۱۹۸۵، ص ۲۴۳). «وول کـوک» سـرمایه اجتماعـی را مجموعـه ای در هـم تنیـده از پیوسـتگی ها، پیوندهای ارتباطـی و ارتباط هـای پیونـدی می دانـد کـه مفهـوم پیوسـتگی، بـه ارتباطـات، تعامـلات کنش هـا و روابـط اجتماعـی افـراد در عرصه هـای اجتمـاع پذیـر جامعـه یـا نهادها اشـاره دارد (وول کـوک، ۱۹۹۸، ص ۱۵۳).

تعاریـف بـالا تنهـا بخشـی از تعاریـف عنـوان شـده در متـون نظـری سـرمایه اجتماعـی اسـت. ایـن مسـاله نشـان می دهـد شـاخصه غیـر قابـل مشـاهده بـودن سـرمایه اجتماعـی باعـث شـده اسـت کـه هـر محققی با برداشـت نسـبی که از سـرمایه اجتماعـی دارد، اقدام بـه تعریـف ایـن پدیده ی جدیـد بنماید. اما ایـن امر به مفهـوم این نیسـت کـه تعاریـف مذکـور در مقابل هم هسـتند و نـکات مشـترکی بیـن تعریـف مذکـور وجود ندارد،امـا همـه تعاریـف به یک نکتـه اشـاره کرده اند و بـر اسـاس همین نکتـه مشـترک می توان یـک تعریف جامـع از سـرمایه اجتماعـی عنـوان نمـود: سـرمایه اجتماعـی، قابلیـت نهفتـه در روابـط بین و میـان افراد یـک جامعـه اسـت که باعـث انجـام امـورات آن جامعه می شـود. در مجمـوع می تـوان عنـوان نمـود، سـرمایه اجتماعـی به عنـوان منبعی بـرای تسـهیل روابط میان افـراد تلقـی می شـود.

-**کیفیـت محیطـی:** در ارتبـاط بـا کیفیـت محیطی، تلاش هـای متعـددی در جهت شناسـایی کیفیت های توصیفـی مکان های شـهری موفق وجود داشـته اسـت. معیارهای متعددی توسـط متخصصین مسـائل شهری همچـون لینـچ، بنتلی، پـروژه فضاهای عمومـی ۸ برای کیفیـت منـدی فضاهـا در عرصـه شـهرها ارائـه شـده اسـت. «کارمونـا و همـکاران» در کتـاب «مکان هـای عمومـی و فضاهـای شـهری» کـه جـزء آثـار متاخـری می باشـد، کیفیـت محیط کالبـدی را به گونـه مطلوبی طبقه بنـدی کرده انـد کـه در ایـن مقاله تقسـیم بندی کارمونا از مقوله کیفیت محیطی مدنظر بوده اسـت؛ در این دسـته بندی کیفیـات تاثیرگذار بـر محیط کالبدی در۶ بعـد با عناوین ریخت شناسـی، ادراکـی، اجتماعی، بصـری، عملکـردی و زمـان معرفـی گردیده انـد کـه با توجـه بـه موضـوع بحـث، بعداجتماعـی و مولفـه های آن تشـریح می گـردد.

**بعد اجتماعی:** فضا و جامعه آشـکارا بـه هم مربوطند. تصـور فضـا بدون محتـوای اجتماعـی و همچنین درک و تصـور جامعـه بـدون اجـزای فضایـی مشـکل اسـت. فضـا هـای شـهری مـکان هایـی هسـتند که بـه عموم شـهروندان تعلـق داشـته و بـا حضـور انسـان و فعالیت اوسـت کـه معنـا مـی یابـد (کاشـانی جـو، ۱۳۸۸، ص ۹۶). نکتـه کلیـدی در موفقیـت فضـای عمومی وجود یک بسـتر تبادل اسـت (سـلطانی و نامداریان، ۱۳۸۹، ص ۱۲۶). «دیـر و والش»۹عقیـده دارنـد کـه روابـط اجتماعـی مـی تواند از طریق فضا برقرار شـود، بوسـیله فضا محدود شـود و یا فضا واسـط انجـام برقراری روابط اجتماعـی می گـردد. نکته کلیـدی در موفقیت فضای عمومـی وجـود یـک بسـتر تبـادل اسـت (سـلطانی و نامداریـان، ۱۳۸۹، ص ۱۲۶). بعـد اجتماعی واجد چهار اصـل کلیدی در طراحی شـهری می باشـد. اولین اصل رابطـه بیـن مـردم و فضاسـت. دومیـن اصـل مربـوط بـه حـوزه قلمـرو عمومـی و زندگـی عمومـی اسـت که مرتبـط بـه یکدیکرند. سـومین اصل مربـوط به امنیت وچهارمیـن اصـل بـه بررسـی دسترسـی مربـوط مـی شـود (کارمونـا، ۱۳۸۸، ص ۱۱۲).

-**مـردم و فضـا:** درک ارتبـاط بیـن مـردم (جامعـه) و محیـط زیستشـان (فضـا) در طراحـی شـهری امـری ضـروری اسـت. امـکان گرایـی محیطـی و احتماگرایی محیطـی از عوامـل ایـن مولفـه می باشـد (همـان، ص ۲۱۳).



[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

**جدول ۱. عناصر و سنجه های بعد اجتماعی طراحی شهری؛ ماخذ: نگارندگان بر اساس ادبیات نظری.**

| بعد | عناصر | مولفه (معیار) | زیر معیار و سنجه |
|---|---|---|---|
| اجتماعی | مردم، ذی نفعان ،ذی نفوذان، عملکرد و فعالیت های مردم | ارتباط بین مردم و فضا | قابلیت انعطاف فضا، امکانات مختلف در محیط، فرصتهای مختلف در استفاده از فضا اعم از تفریح و سرگرمی |
| | | ایمنی و امنیت | میزان جرم و جنایت، میزان حضور مردم در فضا، ایمنی و امنیت پیاده و سواره، وجود نظارت توسط مردم، عجین شدن فضاها باهم، وجود فعالیت بیشتر جهت حضور مردم، دسترسی طبیعی به محیط، حمل و نقل سریع، آلودگی هوا، سوانح طبیعی |
| | | بستری برای زندگی عموم | امکان انجام تظاهرات سیاسی، جشنها، اعیاد، عزاداری ها و گردهمایی، مکانی خنثی برای تعاملات اجتماعی (امکان حضور افراد در ساعت های مختلف، دعوت کننده و قابل دسترس بدون هیچگونه عضویت خاص، باز بودن در طول ساعات اداری و خارج آن، وجود حال و هوای تفریح در فضا، در آمیختن با گروه ها و برقراری ارتباط با دیگران، تبادل اطلاعات، یادگیری امور اجتماعی مشارکت اجتماعی در اداره فضا |
| | | قابلیت دسترسی و ممانعت | تعادل بین منافع شخصی و عموم، افزایش انعطاف-پذیری در استفاده از فضا، تفکیک بین فعالیت های آزاردهنده و فعالیتهای بی آزار و کم آزار، امکان حضور اقشار مختلف اعم از معلولین، زنان، کودکان، سالمندان، دسترسی با انواع وسایل حمل و نقل، ارجحیت با عابر پیاده یا پیاده مداری فضای شهری |

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016


**-عملکرد قلمرو عمومی:** قلمرو فضای عمومی که تحت عنوان بستری برای زندگی عموم مردم تعریف می شود شامل فضای عمومی است. این قلمرو به شکل ایده ال خود محل انجام تظاهرات سیاسی و گردهمایی محسوب می شود و مکانی خنثی برای تعامل اجتماعی، درآمیختن با گروه و برقراری ارتباط با دیگران است که معیارهای آن در جدول شماره یک عنوان گردیده اشت.

**-ایمنی و امنیت:** مردم با انواع خطرات در محیط شهری روبرو می شوند. این مقوله در ابعاد اجتماعی و ذهنی مانند ترس از جنایت، تروریسم، ناامنی و در مقوله فیزیکی و عینی پیشگیری از تصادف عابرین با وسایل نقلیه، آلودگی هوا، آلودگی آب و از این نوع را شامل می گردند. در بعضی مکان ها خطر بلایای طبیعی یک وحشت هر روزه است که در طراحی ساختمان ها و سکونتگاه ها باید با آن روبرو شد.امنیت در مورد حفاظت از خود، خانواده، دوستان، اموال شخصی و عمومی است. فقدان امنیت، آگاهی از خطر و ترس از قربانی شدن، هم استفاده از قلمرو عمومی و هم ایجاد محیط های موفق شهری را مورد تهدید قرار داده است. بنابراین احساس امنیت و آسایش خاطر یک شرط لازم و ضروری برای طراحی شهری موفق است (همان، ص ۲۳۸).

**- قابلیت دسترسی و جلوگیری از دخول به فضا**

یکی دیگر از شاخص های مهم بعد اجتماعی دسترسی‌پذیری است. گرچه بنا به تعریف، قلمرو فضای عموم باید برای همه قابل دسترس باشد، بعضی محیط‌ها به عمد و یا غیرعمد برای برخی از

[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

گروه‌های جامعه کم‌تر قابل دسترس‌اند و جداسازی فضاها از یکدیگر اغلب اشاره به بسته شدن فضا و ایجاد امنیت در آن را دارد و قدرت کنترل فضا و دسترسی به آن‌ها را به نمایش می‌گذارد (همان، ص ۲۵۱).

مواردی که قابلیت دسترسی تاثیرگذار است عبارتند از: مدیریت و قلمرو عمومی، عدم محروم سازی مردم از حضور در فضا و ایجاد محیط های عادلانه. بطور کلی بعد اجتماعی و مولفه ها و شاخصه های آن در قالب جدول شماره ۱ ارائه گردیده است.

**سنجه‌های سرمایه اجتماعی در فضاهای عمومی شهری**

پاتنام۱۰ در بررسی سرمایه اجتماعی، سنجش مفهوم سرمایه اجتماعی را در پنج محور عمده به شرح ذیل خلاصه می کند: «**زندگی سازمانی، مشارکت در امور عمومی، مشارکت در امور داوطلبانه، انجمن پذیری غیر رسمی و اعتماد اجتماعی**»: (پاتنام به نقل از فیروزآبادی، ۱۳۸۵، ص ۶۶).

«استون» در سنجش سرمایه اجتماعی دو عنصر اصلی را مطرح کرده است: هنجارها که بیشتر در کیفیت روابط اجتماعی ظهور و بروز دارد و شامل اعتماد اجتماعی به دوستان و آشنایان و اعتماد تعمیم یافته و اعتماد نهادی و مدنی می گردد و دربعد دیگر شبکه ها که در ساختار روابط اجتماعی شکل می گیرد را مطرح کرده است که مشتمل بر دو بعد شبکه ها و یا مشارکت های رسمی در انواع انجمن ها، اتحادیه ها، نهادها و غیره و شبکه ها و یا مشارکت های غیررسمی با خویشاوندان، دوستان، و همسایه گان می باشد. در این تحقیق با اجماع نظر نظریه پردازان برای سنجش و اندازه گیری سازه سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته تحقیق، از نه بعد «شبکه تعاملی»، «اعتماد تعمیم یافته»، «اعتماد بین فردی»، «حمایت اجتماعی»، «جریان اطلاعات»، و «مشارکت غیر رسمی همیارانه»، «مشارکت غیر رسمی خیریه ای»، «مشارکت رسمی»، و «احساس امنیت» استفاده شده است.

**مدل نظری و مفهومی**

با توجه به مفهوم سرمایه اجتماعی، مولفه های آن و شرایط و زمینه های ایجاد سرمایه اجتماعی با بررسی مبانی نظری موضوع و با رجوع به نظریات اندیشمندان و نهادها و موسسات در خصوص سرمایه اجتماعی از جمله نظراتی چون «پیوند درونی و تنگاتنگی میان سرمایه اجتماعی و رابطه اجتماعی و نهفتگی سرمایه اجتماعی دردرون رابطه اجتماعی» (هانی فان، ۱۹۱۶) بهره گیری از محلات سنتی و توجه به مباحث کیفیت زندگی در ایجاد سرمایه اجتماعی (جیکبز، ۱۹۶۱)، وجود فضای مناسب برای حضور انسان به عنوان شرط ایجاد سرمایه اجتماعی و متعاقب آن ایجاد روابطی سازنده و امکان دهی به فضایی برای حضور به صورت شرط پیشینی (کلمن، ۱۹۸۸)، و با بررسی دیدگاه ها و نظرات اندیشمندان در مورد ماهیت فضای شهری، مولفه های آن و قابلیت های فضا از جمله دیدگاه ها و نظریاتی چون، فضای شهری مکان شکل گیری روابط و رویدادهای اجتماعی (کالن، ۱۳۷۷، ص ۴۲)؛ ارتباط فضای شهری با حیات مدنی و تبدیل آن به واقعیت (حبیبی، ۱۳۸۱، ص ۲۲)، فضا مجموعه‌ای از ارتباطات (راپاپورت۱۲، ۱۹۷۷، ص ۲۶)، فضای شهری بسترساز حضور مشترک افراد و تنظیم کننده روابط میان آنها (مدنی پور، ۱۳۷۹)، شکل گیری فعالیت اجتماعی بالا در فضاهای شهری با کیفیت (گل۱۳، ۱۹۹۶)، موثر بودن ابعاد کالبدی فضای شهری در روند اجتماع پذیری و میزان مقبولیت فضایی (الدنبرگ۱۴، ۱۹۹۹)، همچنین توجه به ابعاد کیفی فضا(pps,۲۰۰۳) استنباط می شود که سرمایه اجتماعی در متن فضای شهری تحقق می یابد و فضای حضور شهروندان به عنوان بسترساز اصلی تولید سرمایه اجتماعی است و کیفیت فضاهای شهری نقشی تعیین کننده در کاربرد یا عدم کاربست فضاهای شهری دارد. بر اساس نظریه های مطرح شده در مورد رابطه فضاهای شهری و شکل گیری سرمایه اجتماعی «نظام آگزیوماتیک»۱۵ چارچوب



[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

| | |
|---|---|
| بر اساس نظریه های مدنی پور، کالن، اولین نظام آگزیوماتیک بدین صورت شکل می گیرد. | |
| آگزیوم | اگر فضای عمومی شهری وجود داشته باشد؛ پس امکان حضور شهروندان در فضای شهری فراهم می گردد. |
| | اگر امکان حضور شهروندان فراهم گردد؛ پس رابطه و تعامل در بین شهروندان شکل می گیرد. |
| تئورم | اگر فضای عمومی شهری وجود داشته باشد؛ پس رابطه و تعامل بین شهروندان شکل می گیرد. |

بر اساس نظریه های کلمن، هانی فان، گل والدنبرگ دومین نظام آگزیوماتیک بدین صورت شکل می گیرد.

| | |
|---|---|
| آگزیوم | اگر فضای شهری با کیفیت و مناسب باشد؛ پس امکان تعامل اجتماعی بین شهروندان ایجاد می شود. |
| | اگر تعامل اجتماعی بین شهروندان شکل بگیرد؛ پس امکان شکل گیری سرمایه اجتماعی افزایش پیدا می کند. |
| تئورم | اگر فضای شهری با کیفیت و مناسب باشد؛ پس امکان شکل گیری سرمایه اجتماعی افزایش پیدا می کند. |

بر اساس نظام آگزیوماتیک مطرح شده فرضیه اصلی پژوهش با توجه به ادبیات نظری به این صورت تایید می گردد: هر چه فضاهای عمومی شهری با کیفیت تر باشد، سرمایه اجتماعی به همان اندازه افزایش پیدا می کند.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016



**جدول ۲. آگزیوماتیزه کردن سرمایه اجتماعی بر اساس بعد اجتماعی کیفیت فضای شهری**

| | |
|---|---|
| آگزیوم | اگر در طراحی فضاهای عمومی شهری بعد اجتماعی درنظر گرفته شود؛ پس کیفیت فضاهای عمومی شهری ارتقاء پیدا می کند. |
| | اگر کیفیت فضاهای عمومی شهری ارتقاء پیدا می کند؛ پس امکان شکل گیری سرمایه اجتماعی افزایش پیدا می کند. |
| تئورم | اگر در طراحی فضاهای عمومی شهری بعد اجتماعی در نظر گرفته شود؛ پس امکان شکل گیری سرمایه اجتماعی افزایش پیدا می کند. |

نظری تحقیق بدین صورت شکل می گیرد(جدول بالا).

بر این اساس با توجه به موضوع مقاله و نقش بعداجتماعی به عنوان یکی از ابعاد کیفیت محیطی، نظام آگزیوماتیک بعد اجتماعی به شرح ذیل شکل می گیرد.(جدول۲)

بر اساس چارچوب نظری و نظام آگزیوماتیک طرح شده در چارچوب نظری مدل مفومی تحقیق به شرح ذیل شکل گرفت.

**روش تحقیق؛** روش اصلی تحقیق از نوع پیمایشی می باشد. از طرف دیگر با توجه به ماهیت پیچیده شهر و به تبع آن فضاهای عمومی شهری به عنوان یک سیستم اجتماعی- فضایی، استفاده از روش ها و فنون مختلف تحقیق (روشهای کمی و کیفی)

[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

تحت عنوان فرایند ترکیب روش‌ها، ضروری و اجتناب ناپذیر است. در چارچوب این شیوه عمومی، با توجه به فرایند ترکیب روش‌ها، از روش های تحلیل اسنادی روش تطبیقی- مقایسه‌ای و روش تحقیق میدانی (مشاهده سازمان یافته) استفاده گردیده است. به طور کلی برای برای اندازه گیری سرمایه اجتماعی در فضاهای شهری از روش پیمایش و ابزار پرسشنامه استفاده شده است. برای اندازه گیری کیفیت فضاهای شهری نیز از پرسشنامه بسته استفاده شده است.

**محدوده پژوهش؛** با توجه به اینکه جامعه مورد مطالعه در این تحقیق آن گونه که در روش پیمایش بررسی می شود و جامعه آماری نامیده می شود متفاوت است بنابراین به جای جامعه آماری از مفهوم محدوده پژوهش استفاده می کنیم. محیط مطالعه در این تحقیق شامل محورهای سعادت آباد، نازی آباد و نارمک می باشد که با استفاده از نقشه، خیابان ها و میدان ها مناسب با اهداف این تحقیق انتخاب شده و در محل های انتخاب شده پرسشنامه توزیع شده است. بنابراین تعداد جمعیت و بلوک و نیز خانوارهای محیط مطالعه برای ما مشخص نیست. در ادامه به معرفی تفصیلی محیط پژوهش پرداخته خواهد شد.

محورهای انتخابی در سه منطقه متفاوت از نظر اجتماعی فرهنگی و اقتصادی در مناطق ۲،۸ و ۱۶ به ترتیب در شمال، بافت میانی و حوزه جنوبی تهران انتخاب گردیده‌اند. در انتخاب محورها سعی گردیده است که در نگاه اولیه از کیفیت نسبی برخوردار بوده و با توجه به تعریف ارائه شده از فضای شهری که فضای شهری فضایی است که بستر تعاملات اجتماعی باشد. این محورها از میزان حضور مناسب شهروندان در فضای عمومی شهری برخوردار باشند بر این اساس انتخاب ها به شرح ذیل می باشد:

۱- خیابان سعادت اباد و میدان کاج واقع در محله سعادت اباد منطقه ۲

۲- خیابان آیت و میدان هفت حوض واقع در محله نارمک منطقه ۸

۳- خیابان مدائن و میدان بازار دوم واقع در محله نازی آباد منطقه ۱۶

شیوه نمونه گیری و حجم نمونه؛ با توجه به اینکه تعداد جمعیت مورد مطالعه در دست نبود و محیط مورد هدف برای پژوهش میدان ها و خیابان های محلات نارمک، نازی آباد و سعادت آباد بود بنابراین برای نمونه گیری از محیط های ذکر شده خیابان ها و میدان های مورد مطالعه از روی نقشه مشخص گردید و آنگاه پرسشگران درجایگاه های انتخابی مستقر شدند و به صورت اتفاقی از جامعه هدف (افرای که در فضای شهری مورد نظر حضور داشته و ساکن آن محل هستند) اطلاعات را گردآوری نموده‌اند. برای تعیین حجم نمونه از پارامتر نسبت در صفات کیفی استفاده شد و حجم نمونه ۳۰۰ نفر در سطح تهران در سه محور تعیین گردید.

تحلیل داده ها؛ داده های تحقیق حاصل استخراج پرسشنامه هایی است که توسط ۳۰۰ نفر شهروند در محله های نازی آباد، نارمک و سعادت آباد در محورهای مورد نظر تکمیل گردیده و با استفاده از بسته نرم افزار آماری برای علوم اجتماعی۱۶ مورد تحلیل قرار گرفته اند. و تحلیل داده ها بر اساس سطوح سنجش متغیرها و طیف ها انجام گرفته، بدین ترتیب با استفاده از شاخص های آمار توصیفی و جداول متقاطع نمونه های آماری، کلیه متغیرها در قالب جداول توزیع فراوانی توصیف شده‌اند. همچنین برای تحلیل رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته از تحلیل میانگین و آزمون خی دو و ضرایب همبستگی متناسب و ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است.

سنجش بعد اجتماعی: برای ارزیابی بعد اجتماعی از مولفه های ۵ گانه (شامل: ۱- ایمنی و امنیت؛ ۲- امکانات مختلف در محیط؛ ۳- بستری برای زندگی عموم؛ ۴- قابلیت دسترسی؛ و ۵- ارتباط مردم و فضا) استفاده شده است و هر مولفه نیز با استفاده از گویه هایی به صورت یک طیف چهارگزینه ای،



[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

**جدول ۲. مقایسه میانگین بعد اجتماعی در بین محورهای مورد مطالعه**

| | تعداد | میانگین | انحراف معیار | کمترین | بیشترین | مقدار F | Sig... |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| سعادت آباد | ۷۷ | ۴۲,۰۲۶۰ | ۴,۹۵۴۹۹ | ۳۰ | ۵۳ | ۹۸,۱۴۲ | ۰,۰۰۰ |
| نازی آباد | ۷۸ | ۵۱,۳۳۳۳ | ۸,۸۷۲۳۵ | ۳۴ | ۶۴ | | |
| نارمک | ۷۳ | ۵۷,۵۸۹۰ | ۶,۰۷۰۹ | ۴۰ | ۶۷ | | |
| مجموع | ۲۲۸ | ۵۰,۱۹۳۰ | ۹,۳۴۲۱ | ۳۰ | ۶۷ | | |

**جدول ۴. مقایسه میانگین ابعادسرمایه اجتماعی در بین محورهای مورد مطالعه؛ ماخذ: یافته های پیمایش.**

| بعد | نارمک | نازی آباد | سعادت آباد | نهایی محلات | مقدار F | Sig... |
|---|---|---|---|---|---|---|
| شبکه تعاملی | ۱۹,۶۵۰۶ | ۲۲,۵۳۳۳ | ۱۹,۰۷۰۴ | ۲۰,۲۶۶۴ | ۱۱,۰۲۳ | ۰,۰۰۰ |
| اعتماد تعمیم یافته | ۱۵,۹۵۰۰ | ۱۵,۷۹۳۸ | ۱۱,۸۶۴۲ | ۱۴,۵۶۸۵ | ۳۹,۸۷۷ | ۰,۰۰۰ |
| اعتماد بین فردی | ۱۵,۹۵۰۰ | ۱۸,۴۴۹۰ | ۱۶,۳۳۰۰ | ۱۷,۳۲۲۰ | ۹,۲۸۲ | ۰,۰۰۰ |
| حمایت اجتماعی | ۱۹,۲۳۰۰ | ۲۰,۸۰۶۱ | ۱۵,۶۴۰۰ | ۱۸,۵۴۳۶ | ۴۹,۰۹۱ | ۰,۰۰۰ |
| جریان اطلاعات | ۱۷,۷۶۰۰ | ۲۰,۱۷۰۰ | ۱۷,۶۶۰۰ | ۱۸,۵۳۰۰ | ۱۲,۹۳۷ | --- |
| مشارکت غیر رسمی همیارانه | ۸,۸۶۷۳ | ۸,۹۰۸۲ | ۱۰,۵۹۰۰ | ۹,۴۶۲۸ | ۳۲,۸۶۵ | --- |
| مشارکت غیر رسمی خیریه ای | ۴,۶۳۰۰ | ۴,۸۱۰۵ | ۵,۰۸۰۰ | ۴,۸۴۰۷ | ۵,۵۵۹ | ۰,۰۰۴ |
| مشارکت رسمی | ۲۳,۴۷۰۰ | ۲۱,۲۳۴۷ | ۱۸,۶۹۰۰ | ۲۱,۱۳۰۹ | ۴۵,۲۶۴ | ۰,۰۰۰ |
| احساس امنیت | ۲۳,۲۲ | ۲۱,۱۹ | ۱۸,۴۹ | ۲۱,۸۸ | ۴۵,۱۶۱ | ۰,۰۰۰ |

مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفته است. به عبارتی شاخص بعد اجتماعی در این تحقیق با استفاده از ۵ بعد فرعی و ۱۸ گویه مورد ارزیابی قرار گرفته است. در این شاخص نمره ۱۸ مبین کیفیت پایین بعد اجتماعی فضای شهری و نمره ۷۲ مبین کیفیت بالای بعد اجتماعی فضای شهری می باشد. در این شاخص با ایجاد متغیر فاصله ای میزان بعد اجتماعی برای محله های مورد مطالعه ۵۰/۱۹ ارزیابی شده است.

همچنین بر اساس جدول مذکور میانگین بعد اجتماعی برای محله سعادت آباد ۴۲ برای محله نازی آباد ۵۱,۳۳ و برای محله نارمک ۵۷,۵۸ می باشد. تفاوت مشاهده شده بر اساس آزمون F و در سطح ۹۹ درصد معنی دار است.

سنجش ابعادسرمایه اجتماعی: برای سنجش و اندازه گیری سازه سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته تحقیق، از نه بعد شبکه تعاملی، اعتماد تعمیم یافته، اعتماد بین فردی، حمایت اجتماعی، جریان اطلاعات، و مشارکت غیر رسمی همیارانه، مشارکت غیر رسمی خیریه ای، مشارکت رسمی، و

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016


[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

احساس امنیت استفاده شده است که نتایج آن در جدول ۴ مطرح گردیده است. در این میان محله نازی اباد واجد بالاترین سطح سرمایه اجتماعی و نارمک و سعادت آباد در رتبه های بعدی قرار دارند.

**بررسی رابطه بین بعد اجتماعی کیفیت محیطی فضاهای شهری و شکل گیری سرمایه اجتماعی در تهران**

در این پژوهش تلاش گردید محلات مورد مطالعه بر حسب ارزش های متفاوت شهرسازی و معماری و در سه منطقه متفات تهران از نظر جغرافیایی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی انتخاب شود و همچنین افراد مورد مطالعه به صورت احتمالی انتخاب گردیده لذا از آزمون های پارامتریک جهت استنباط ویژگی های نمونه مورد مطالعه و تعمیم آن به فضاهای شهری تهران استفاده شد. آنچه که خواهد آمد بررسی هر یک از مولفه های بعد اجتماعی کیفیت فضاهای شهری و شکل گیری سرمایه اجتماعی بدون در نظر گرفتن تفاوت های محله ای خواهد بود. در صورتی که داده های به دست آمده از سه محله انتخاب شده روی هم مطالعه شود این امکان حاصل می گردد که تفاوت های فرهنگی، جغرافیایی، قومیتی، طبقاتی تعدیل شده و واریانس تحقیق در یک پهنای گسترده این امکان را ارائه می نماید که روابط آزمون شده را به کل فضاهای شهری تهران تعمیم داده شود.اطلاعات مندرج در جدول ذیل رابطه سرمایه اجتماعی را با بعد اجتماعی در سطح تهران گزارش می کند که بر اساس آن سرمایه اجتماعی در سطح ۹۹ درصد اطمینان با بعد اجتماعی و با شدت ۴۹۳. رابطه مثبت و معنی داری دارد؛ بدین معنا که هر چقدر میزان کیفیت این بعد در فضای شهری افزایش یابد، امکان شکل گیری و افزایش سرمایه اجتماعی نیز فراهم می گردد.

**جدول ۷. ضریب همبستگی پیرسون بین بعد اجتماعی کیفیت فضاهای شهری و سرمایه اجتماعی؛ ماخذ:یافته های پیمایش.**

| | عملکردی |
|---|---|
| ضریب همبستگی | ۰,۴۹۳(**) |
| سطح معناداری | ۰,۰۰۰ |
| فراوانی | ۱۵۹ |

**بررسی رابطه بین مولفه های بعد اجتماعی با سرمایه اجتماعی در فضاهای شهری**

جدول شماره ۵ رابطه بین سرمایه اجتماعی را با هر یک از مولفه های بعداجتماعی را نشان می دهد. آنچه که از داده های جدول بر می آید سرمایه اجتماعی در سطح ۹۹ درصد اطمینان با تمام مولفه های بعد اجتماعی به غیر از ارتباط مردم و فضا رابطه معنی دار و مثبت دارد. بعد ایمنی و امنیت و بستری برای زندگی عموم در سطح ۹۹ درصد اطمینان رابطه معنی داری با سرمایه اجتماعی دارد و همچنین شدت همبستگی آنها با سرمایه اجتماعی ۴۵% است. قابلیت دسترسی با ۹۹ اطمینان رابطه معنی داری با سرمایه اجتماعی دارد و شدت همبستگی آن با سرمایه اجتماعی ۳۵% است. امکانات مختلف در محیط نیز با ۹۹ درصد اطمینان رابطه معنی داری با سرمایه اجتماعی دارد که شدت آن نیز ۳۳% می باشد.

**جدول ۵. ضریب همبستگی پیرسون بین مولفه های بعد اجتماعی و سرمایه اجتماعی**

| | ایمنی و امنیت | امکانات مختلف در محیط | بستری برای زندگی عموم | قابلیت دسترسی | ارتباط مردم و فضا |
|---|---|---|---|---|---|
| ضریب همبستگی | ۰,۴۵۸(**) | ۰,۳۳۵(**) | ۰,۴۵۱(**) | ۰,۳۵۱(**) | -۰,۰۲۳ |
| سطح معناداری | ۰,۰۰۰ | ۰,۰۰۰ | ۰,۰۰۰ | ۰,۰۰۰ | ۰,۷۴۵ |
| فراوانی | ۱۹۴ | ۱۹۶ | ۱۸۲ | ۱۹۳ | ۱۹۸ |



[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

## نتیجه گیری و جمعبندی

مساله اصلی پژوهش در جستجوی اثبات رابطه بین بعد اجتماعی کیفیت فضای شهری و شکل گیری سرمایه اجتماعی بوده است و در مرحله بعد معرفی مولفه های تاثیر گذار از این بعد بر سرمایه اجتماعی می باشد. نتایج بدست آمده از تحقیق موید رابطه مثبت و معنی داری در سطح ۹۹ درصد و با شدت۴۹۳% سرمایه اجتماعی با بعد اجتماعی می باشد بدین معنا که هر چقدر میزان کیفیت این بعد در فضای شهری افزایش یابد، امکان شکل گیری و افزایش سرمایه اجتماعی نیز بیشتر فراهم می گردد. آنچه که از داده های پژوهش بر می آید سرمایه اجتماعی در سطح ۹۹ درصد اطمینان با تمام مولفه های بعد اجتماعی بجزء ارتباط مردم و فضا رابطه معنی دار و مثبت دارد. بعد ایمنی و امنیت و بستری برای زندگی عموم با شدت همبستگی ۴۵% ، قابلیت دسترسی با شدت همبستگی ۳۵% امکانات مختلف در محیط نیز باشدت ۳۳% همبستگی با سرمایه اجتماعی می باشد. درارابطه با مولفه های بعد اجتماعی دو بعد ایمنی و امنیت و فضا بستری برای زندگی عموم بالاترین میزان همبستگی را با سرمایه اجتماعی دارند به عبارت دیگر هر چقدر میزان ایمنی و امنیت افراد در فضای شهری بیشتر باشد تأثیری مستقیم و مثبت در شکل گیری سرمایه اجتماعی شهروندان آن فضای شهری دارد. بنابراین حس امنیت و آسایش خاطر یک شرط لازم و ضروری برای طراحی شهری موفق است. کنترل جرم و جنایت، میزان حضور مردم در فضا، ایمنی و امنیت پیاده و سواره، وجود نظارت توسط مردم، عجین شدن فضاها باهم، وجود فعالیت بیشتر جهت حضور مردم، دسترسی طبیعی به محیط، حمل و نقل سریع از معیارهای قابل توجه جهت ارتقای این مولفه می باشد.

قلمرو فضای عمومی که تحت عنوان بستری برای زندگی عموم مردم تعریف می شود شامل فضای عمومی است. این قلمرو باید انجام تظاهرات سیاسی و گردهمایی را فراهم آورده و مکانی خنثی برای تعامل اجتماعی، درآمیختن با گروه و برقراری ارتباط با دیگران باشد. در این قلمرو باید یادگیری امور اجتماعی، رشد فردی و تبادل اطلاعات صورت گیرد. از منظر سیاسی، قلمرو فضای عمومی (که عموما با عنوان قلمرو دمو کراتیک عمومی عنوان گردیده است) می باید در ارتباط با شهروندی افراد و موجودیت آن ها در جامعه شهری مطرح گردد؛ بطور مثال، روابط اجتماعی و مشارکت عمومی مردم در فعالیت های کوچک. با توجه به متون نظری عواملی که در ارتقای این مولفه موثر می باشند عبارتند از: امکان انجام تظاهرات سیاسی، جشنها، اعیاد، عزاداریها و گردهمایی، امکان حضور افراد در ساعت های مختلف، دعوت کننده و قابل دسترس بودن فضای شهری بدون هیچگونه عضویت خاص، باز بودن در طول ساعات اداری و خارج آن، وجود حال و هوای تفریح در فضا، امکان در آمیختن با گروهها و برقراری ارتباط با دیگران، تبادل اطلاعات، یادگیری امور اجتماعی، مشارکت اجتماعی در اداره فضا .

## منابع و ماخذ


حبیبی، محسن (۱۳۸۱) از شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران.

رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۲) تکنیک های خاص در علوم اجتماعی، تهران: انتشارات سهامی انتشار.

رفیعیان، مجتبی و مهسا، سیفایی (۱۳۸۴) فضاهای عمومی شهری بازنگری و ارزیابی کیفی، نشریه علمی پژوهشی هنرهای زیبا، شماره ۲۳.

سلطانی، علی، نامداریان، علی (۱۳۸۹) بررسی نیروهای مختلف در شکل گیری فضای شهری، نشریه هویت شهر، شماره ۷.

فوکویاما فرانسیس (۱۳۷۹) پایان نظم سرمایهٔ اجتماعی و حفظ آن، ترجمه: غلامعباس توسلی، تهران، انتشارات جامعهٔ ایرانیان.

فیروز آبادی، سید احمد، (۱۳۸۴) نقد و معرفی کتاب بولینگ یک نفره: فروپاش و احیا مجدد




[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

اجتماع آمریکایی. نشریه علوم اجتماعی، شماره ۱۴.
فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی و عوامل موثر بر شکل گیری آن در شهر تهران، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، پایان نامه دوره دکتری.
کلمن، جیمز (۱۳۷۷) بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی، تهران.
کارمونا، متیو (۱۳۸۸) مکان های عمومی- فضاهای شهری، ابعاد گوناگون طراحی شهری، ترجمه دکتر فریبا قرایی و دیگران، انتشارات دانشگاه هنر.
کاشانی جو، خشایار (۱۳۸۹) بازشناخت رویکردهای نظری به فضاهای عمومی شهری، نشریه هویت شهر، شماره ۶.
کالن،گوردن (۱۳۷۷) برگزیده منظر شهری، ترجمه منوچهر طبیبیان، انتشارات دانشگاه تهران.
لینچ، کوین (۱۳۸۱) سیمای شهر، ترجمه منوچهر مزینی، چاپ پنجم، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
مدنی پور، علی (۱۳۷۹) طراحی فضای شهری: نگرشی بر فرایند اجتماعی و مکانی، ترجمه مرتضایی، انتشارات شرکت پردازش و برنامه ریزی شهر تهران.
هابرماس، یورگن (۱۳۸۳) دگرگونی ساختاری حوزه عمومی،کاوشی در باب جامعه بورژوایی، ترجمه محمدی،ج.، نشر افکار: تهران.
Arendt, Hannah(1958) The human condition, university of Chicago press, Chicago.
Asian Development Bank,(2000), Social capital, local capacity building, and poverty red, 2000.
Bourdieo, P.(1983) Forms of Capital .In Richards, J.C.(ed),Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, New York: Green Wood Press.
Cohen, D. and Prusak, L. (2001) In good company: How Social Capital Make Organizations Work. In Villanova & Josa ,(2003) Social Capital as a Managerial Phenomenon, Department of Industrial Engineering and Management , Tamper University of Technology.
Coleman, J.S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital, American Journal of Sociology.
Fukuyama, F. (1999). Social capital and civil society, The Institute of Public Policy George Mason University, October 1999.
Gehl, Jan, (1987), Life between Buildings, van Nostrand Reinhold.
Giorgas, Dimitria (2000), Community Formation and Social Capital in Australia, Sociology Program, RSSS - Australian National University – Canberra. Paper delivered to the 7th Australian Institute of Family Studies Conference – Sydney Convention and Exhibition Centre Darling Harbour Sydney, 25 July 2000
Hanifan, L. J. (1916). The Rural School Community Center. Annals of the American Academy of Political and Social Science
Jacobs,J.(1961,1984 edition),the death and life of great American cities : the failure of modern town planning,peregrine books,London
Madani pour, A, (1992), Design of Urban Space: An inquiry into a Socio-Spatial Process, Willey, West Sussex.
Oldenburg, R.(1999),The Great Good Place: cafes, coffee shops, bookstores ,bars, hair salons, and the other hang-outs at the heart of community (second edition),Marlowe & Company ,New York
Rapoport,A,(1977)Human Aspects of Urban form:Towards a Man-Environment Approach to Urban Form And Design,Pergamon Press,Oxford theoretical analysis and policy framework", Theory and Society. Vol. 27, P. 151-208.
Woolcock, Michael. 1998. "Social Capital and economic development: Toward a



[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]

مدیریت شهری
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016

[ Downloaded from ijurm.imo.org.ir on 2026-11-02 ]